

Déry Tibor és a Korunk

Déry és a *Korunk* kapcsolata tizenegy esztendeig tartott (elteltek az 1929-es, az 1932-es és az 1934–35-ös közlési szünetektől), s termése ez idő alatt három tanulmány, ugyanennyi novella, nyolc vers és négy regényrészlet volt. Bár igaz, mennyiségét tekintve Déry itt közreadott versei, novellái még egy soványka kötetet is alig töltenének meg, mégis fontosak, mivel hűen reprezentálják írójuk gazdag alkotóútjának ama szakaszát, mely az avantgarde modernségtől az elkötelezett, szocialista fogantatású, realista művekig vezetett.

Első írását még a Dienes László szerkesztette *Korunk*nak küldte Déry, s a tanulmány a folyóirat 1927. márciusi számában meg is jelent, *A homokóra madarai* címen. A lapot a baloldali radikalizmus, a „tisztázás és tisztázódás” fórumaként indította Dienes Lászlóval, a Tanácsköztársaság volt népbiztosával még Párizsban barátkozott össze Déry, ahová pénze fogytával Feldafingból ment. Valószínű, hogy Déryt is, sok más művésztszával együtt a szellemi szabadság és sokszínűség igénye vonzotta Párizsba, mely akkoriban valóban Európa kultúrközpontja volt. Írói munkáján azonban dolgozni nem tudott, „A kopár kenyérkereset” vitte el minden idejét. Volt házitartó, boltiszolga, paprikakereskedő, végül Dienes László tanácsára kölcsöntőkével bélyegkereskedőnek csapott fel. Ebbe a kísérletébe azonban belebukott, s „A duplán rugózott kétségbeesés” a játékasztalhoz kergette. Itt annyi adósságot csinált, hogy nagybátyjának kellett kiváltania. A tőle kapott pénzen Déry Olaszországba utazott, ahol „egy olcsó kisvárosban megtelepedve”, Perugiában, megint dolgozni kezdett. Alkotókedve ismét visszatért, „az ajándékba kapott esztendő” munkával töltötte. Ekkor írta meg élete első színdarabját, *Az óriáscsecsemőt*, mely egyszerűsége miatt a magyar avantgarde modernség egyik legjelentősebb drámaalkotása volt, s mellette a csupán néhány esztendővel ezelőtt publikált *700 éves Szent Ferenc vagy az Assisi-i filmet*. A munka befejeztével és az esztendő letelte után feleségével vonatra ült, és hét év távollét után, Bethlen amnesztiarendelével élve, hazautazott Magyarországra.

Nem bizonyult tartósnak Déry hazatérte. Ő azok közé tartozott, akik képtelenek voltak otthonra találni a korabeli Magyarországon, jóllehet a hivatalos kultúrpolitika nem minden siker nélkül hirdetett valamiféle alkotói szabadságot. Déry azonban ezt elfogadni nem tudván, új vagabundusként, mintegy *Országúton* című regényének hőstét példázva, bejárta szinte egész Európát. Kevésbé valószínű, hogy az alkotói sikertelenség vezette volna el Déryt a hazai tájakról, hiszen ha csak a *Nyugatban* megjelent műveit soroljuk elő, a lista akkor is tekintélyes. Négy év alatt (1930–34) tizenkét versét közölte a szerkesztőség, s *Egy vers keletkezése* címen napvilágot látott egy műhelytanulmány is hazatérte után (mely kései vigaszként talán, majd nem változatlan formában szerepel az *Ítélet nincsenben*), 1928-ban. Regényrészletet, elbeszélést (1928–35) nyolcat hoztak tőle. A *Nyugat* bírálatokat is íratott megjelent műveiről. 1928-ban Szegi Pál írt kritikát az *Énekelnek és meghalnak*ról, majd M. Pogány Béla elemezte az *Ébredjetek fel!*-t 1929-ben, végül Hevesi András 1932-ben írta meg Déry dühös indulatait kiváltó bírálatát az *Országúton*ról. Írói sikertelenségről, agyonhallgatottságról aligha lehetett szó.

Nem az ismeretlenség űzte el az országból újra és újra, hanem az otthonatlanság, mindig lázadó lelkiismerete, megalkuvásra való képtelensége. Déry ekkori közérzete meglehetősen biztonsággal rekonstruálható *Átutazó* című regényéből, mely a Déry által „obszúr”-nak minősített regényűjségben, a *Nyílban* jelent meg. Mélysegesen jellemző az a világidegenség, ahogy a regény hőse végigbotladozik a cselekményen. Helyét sehol nem találja, kicsinek és provinciálisnak érzi a várost, az

embereket, a kicsinyes intrikákat, és csak arra képes, hogy átutazóként, rövid időre nézzon be a kávéházba vagy barátja lakására. Az átutazólet volt jellemző Déryre ez időtt. Hosszabb időre megtelepedni sehol sem tudott. Járt Dániában és Norvégiában, nem kerülte el Svédországot sem, és hosszabb időt töltött az olasz délen. „Hónapokig ráztam hátizsákomat az országutakon, tág tüdővel szedve a szabadság levegőjét” — írta élete ekkori szakaszáról. Igazán dolgozni képtelen volt a gazdasági válság és statárium gyötörte országban, s jóllehet elszakadt az írói létezés fontos feltételétől, a hazától, világjárása során találta meg ismét önmagát, tudta művészi elképzelését még jobban kiteljesíteni.

Aligha tekinthető véletlennek, hogy Déry alkotó pályájának éppen e szakaszán talált kapcsolatot a kolozsvári *Korunkkal*, mely Dienes László, de főként Gaál Gábor szerkesztésében nemcsak a közép-európai, hanem általában véve is az egész európai progressziónak volt igen fontos bázisa. Elkötelezett volt Déry és a *Korunk* viszonya, s legerősebbé éppen az után vált, hogy a lapot 1933-ban kitiltották Magyarországról, mivel, úgymond, Károlyi Mihály is munkatársa volt. Nyilvánvaló azonban, hogy a tágas látóhatár, a nem alkuvó következetesség miatt tették lehetetlenné a lap magyarországi terjesztését.

„Gaál Gábor és Déry kapcsolata barátivá melegedett azóta, hogy a húszas évek elején Gaál kritikát írt Déry egyik verseskötetéről. 1930-ban Déry egy elbeszélést küld Gaál Gábornak. A novella a *Korunk* 1930. szeptemberi számában megjelent. Harminchétben a kapcsolat ismét felelevenedett” — írja Ungvári Tamás Déryről szóló könyvében. A valóságban azonban Déry 1930-as novellaküldése teljes természetességgel illeszkedett a lappal 1927. óta fenntartott kapcsolata folyamatába, hiszen még Dienes László adott helyet ugyanabban az évben a *Homokóra-vitának*, és egy évvel később ugyancsak ő közli Déry líraian szép szürrealista elbeszélését, az *Elhagyják egymást és meghalnak*-ot. Harminchétben sem elevenedett fel a kapcsolat, mert meg sem szakadt, mivel Déry a *Korunk* hasábjain 1938. májusáig meglehetősen rendszerességgel szerepelt.

Végigtekintve a Déryt a *Korunkhoz* fűző viszony évein és történetén, nem téveszthető szem elől, hogy számára egy pillanatig sem jelentett csupán és kizárólag publikálási lehetőséget a folyóirat. Ezekben az években, melyekről a következő sorok állnak az *Önéletrajzban*: „Végleg megállapítottam, hogy itthon nem tudok dolgozni; politikailag túl merev voltam, semmilyen megalkuvásra nem hajlandó, az irodalom kiterőihez, a mondanivaló hajlékonyabb, közvetett kifejezéséhez pedig nem értettem”, tehát ezekben az években Déry világlátására, a lázadástól a forradalomig vezető út e szakaszára nagyon pontosan rimelt a forradalomvárás türelmetlenségéből fakadó „baloldaliság”, mely az adott korszakban természetsszerűleg volt fellelhető a *Korunkban* is. A lap elkötelezettsége azonban soha nem váltott szektásságba, s ez nem kis mértékben járult hozzá, hogy ablakot nyitván a világra, többet tegyen, mint csak az erdélyi és magyar progresszió szolgálatát. A folyóirat már a harmincas évek legelején, mikor a munkásmozgalomban arról még szó sem volt, munkatársai révén valóságos népfrontot teremtett. Egy időben írt a *Korunk* számára Déry Tibor és Illyés Gyula, Veres Péter, Remenyik Zsigmond, Gereblyés László, Lukács György, Moholy Nagy és Károlyi Mihály. József Attila pedig éppenséggel az 1931 júniusában megjelent ominózus *Sarló és Kalapács* cikk után közvetlenül (szeptemberben) kezdett publikálni a *Korunkban* verset, vitacikket, fordításokat és recenziókat. A lap szerkesztésében alapkövetelményként jelen levő kaputárás és nem alkuvó elvi következetesség minden bizonynyal hozzájárult ahhoz, hogy Déry több-kevesebb kötöttség-gel, de jó tizenegy évig maradt a lap munkatársa. Déry alkotóútjának az avantgarde modernségtől az elkötelezett írásokig vezető szakaszában figyelmen kívül nem hagyható szerepet játszott kapcsolata a *Korunkkal*.

A Dienes László leközölte *A homokóra madarai* Déry avantgarde tanulmányainak egyike, s hozzáfűzött megjegyzése szerint „Előadatott Budapesten a *Dokumentum* március 5. előadásán”. Déry e dialógus formában megírt költészeti tanulmányában az új lírával összefüggő problémákat elemezte, hangsúlyozva, az új líra mintegy új valóságot terem a prózai realitás helyett. „Az új líra tudatosan a való-

ságon kívül él, egy új realitással folytatva emezt” — írta. A mai költő „puritán és kegyetlen”, egy új vers ábrázolta homokórába zárt madarak teljes függetlenségben élnek és repkednek. „... a modern költő, a modern mesterember nem hazudik”, mert nem a valóságot teremti újjá, hanem „önmagából teremt egy új realitást”. A régi vers valószínűségekre épül, nem léphet ki annak kereteiből. Az új vers nem veszi figyelembe a logikát, mert az nagyon is tiszteli a valóságot. „Az új líra a logika bukását jelenti.” A logika csak úgy lenne számára kötelező, ha az új lírikus nem saját magából merítené, de „A költő egy mélyebb rétegben heverő logika szerint dolgozik, mely kifelé önkényes, nem ellenőrizhető, de belül csálhatatlan, mint az ösztön, s melyet érzelmi logikának hívnék.” ... „Az új lírikus nem hajlandó eltévedni a külvilági valószínűségeknél (...) az útvesztőjében.” ... „Az ő realitása mindig a teljes valóság. S így ép azért, mert logika nélkül dolgozik alkotásához nem fér logikai kétség.”

Déry hagyományos lírát és hagyományos értékeket is tagadó tanulmánya természetesen nem maradt válasz nélkül. A folyóirat 1927. áprilisi számában két, Déryvel vitába szálló cikk jelent meg Sinkó Ervin és Pap József tollából. Sinkó főként azt róttta fel Dérynek és általában az egész új költészetnek, hogy „Az új líra (...) az organikusnak tagadása és a törvény nélkül élő, esetleges szubjektivitás önkényét, anarchiához való jogát deklarálja.” Az új költészet a valóság elől való „romantikus megfutamodás”. Költőinek insége a „magányosság és az éltető közösség hiánya”, szabadságuk nem más, mint a káosz, „mert a kozmoszban a szabadság épp a törvényen keresztül demonstrálódik”. S az új líráról vallott felfogását összegezve megállapítja, hogy ez a költészet „a hitben és célokban koldussá lett lelket” jeleníti meg, és a legkevésbé sem szociális, mert egy „közösségekből kihullott szubjektivitás produktuma”. Pap József az egyetemes szabadság jegyében kívánt teret a hagyományos költészetnek, elismerve az újat és becslve, ugyanakkor óvta a köklerségtől, a művészet hiányától. Hozzáfűzte, „titokban azt remélem, hogy a homokóra madarainak a fellépése egy új korszak kezdetét jelenti, mert a szabadság illata érzik rajta”.

A két hozzászólásra Déry a *Korunk* 1927. július—augusztusi dupla számában válaszolt, s felfogását még elmélyültebben fejtette ki, magyarázta meg *Csicsergés a homokóra körül* című írásában. Sinkó Ervin érvelését teljes egészében visszautasította, kifejtve, hogy a „vers szellemi megnyilvánulás s akkor organikus, ha a szellem törvényeit követi s nem a materiáét”. Az új vers szerkezeti szabadságát azzal indokolja, hogy az új vers szavai a hozzájuk tartozó asszociációs körön belül felcserélhetők más szavakkal, s grammatikai szerkezete egyszerűsíthető, feloldható, ha túl nehézkes. Az új vers „cselekvő karakterű”, „maga viszi véghez, *feléli* témáját — de nem közli”. Nem másolja a külvilágot, érzelmi logikája különbözteti meg az új verset elődeitől. Az új vers tagadja a szimbólumot, „mint mágnes felé, ömlenek köré a rokon, a komplementer szavak, amik kiegészítik, teljessé teszik értelmét, értékét tökéletessé és zengővé”. A valóságot az új költők nemzedéke jobban tiszteli, mint bármely más, régebbi nemzedék, mivel „meghaggyuk önálló életét, nem keverjük el a tőle idegen emberi szellemmel, tiszta határt vonunk közte és az irreális között”. Tudják, hogy az irreális és a valóság egy ponton találkozik. Közösségből kihullásukat az új költők tagadják, nincsenek egyedül, mert „vannak akik felismerik, hogy hozzájuk tartozunk, annál többen vannak, akiknek nevében beszélhetünk, ha nem is veszik észre, hogy róluk van szó. Ez nem közösség hiány. Osztálytalanul egy osztályhoz tartozunk, mely nem ismer, egy generációhoz, amely nem hisz, harcot vívunk, mely nem a mi, hanem a mások harca”.

A *Homokóra-vita* jó ötven esztendővel később levonható tanulságai meglehetősen szerteágazóak. Déry eszmei-világnézeti fejlődését tekintve, fejtegetései arra mutatnak, hogy ekkor még nála is jelen volt a kor radikalizálódó értelmiségijére (legalábbis a jobbakra) jellemző kettősség: a politikai és morális radikalizmus, baloldaliság, sok esetben irracionalista, szellemtudományi irodalomszemlélettel járt együtt. E tekintetben s a későbbi tisztázódásokat illetően sem járt egymástól messze Déry és Gaál Gábor pályájának ívelése. Maga a vita és a vele többé-kevésbé egy időben megjelenő írások (Németh Andor eszmefuttatása a *Dokumentumban* az új versről,

Kassák azonos témát elemző írása a *Korunk* 1927. márciusi számában) arra mutatnak, hogy bár az avantgarde modernség a húszas évek sajátos magyar közegében már eleve vesztes állásokból kényszerült hadakozni, nem keveset tett egy új alkotó-befogadó viszony megteremtéséért, nem tekintve el a morális elkötelezettség baloldali alternatíváitól sem. Igaz, az 1926 végén indult *Dokumentum* öt szám megjelenése után megszűnt, és valójában sem a magyar szellemi életre, sem pedig Déry útjára nem tudott hatást gyakorolni, azonban Déry számára megteremtette egyfajta közösség megvalósítása lehetőségét. Ablakot nyitott a kortársak világára, Aragont és Éluard-t publikált, míg lehetett, lépést tartott a nyugat-európai törekvésekkel, s a szürrealizmust talán elsőnek bemutatva az országban, korszerűségére méltán lehetett büszke. A *Homokóra-vita* nemcsak az újfajta költői törekvések megvalósítása iránti igényt és a velük szemben támasztott ellenállást mutatja. Déry fejtegetéseiből, a *Dokumentum* és a köré tömörülő alkotók szándékaiból, a *Korunk* hasábjain megjelent írásokból, a szerkesztői intencióból úgy tűnik, az új művészet hirdetése mintegy magában hordta egy újfajta társadalmi valóság megteremtésének szükségéről vallott hitet, hiszen az új lírikusok szemére vetett „közösségből való kihullás” nyilvánvalóan sugallja, lehetetlen a kor valósága kínálta közösségben maradás. A másfajta közösségért, a lázadástól elvezető távlatosság iránt támasztott igénye munkálhatott Déry *Korunk*hoz való közeledésében is. Nem holmi tragikusan megkésétt, az állandó magyar lépésvesztéshez igazodott „utolsók egyike” avantgarde modernség volt a Déryé, ellenkezőleg. Az új líráról vallott felfogása sok összetevőjében rimel a francia avantgarde kései hajtása, a szürrealizmus mesterei költészettani elképzeléseire. S emezek nagy váltása az avantgarde modernségtől az elkötelezett, szocialista indítatású realizmusig sem történt előbb, mint Déryé, holott a nagy társadalmi mozgások dinamizmusát, egyáltalán lehetőségét tekintve jobb helyzetben voltak, mint az „egy megsejtesztett, szép, szilárd jövőt” a tragikusan groteszk magyar valóságban formáló Déry Tibor.

A tanulmányíró Déry és a *Korunk* kapcsolata nem szakadt meg a *Homokóra-vita* lezárásával. A *Korunk* szerkesztősége 1938 januárjában József Attila-émlékszámot jelentetett meg, tisztelve az elhunyt költő előtt. Déry, akit néhány hónappal előbbi erdélyi körútján már a „hírneves budapesti író, a *Nyugat* munkatársa”-ként köszöntöttek, tanulmányban emlékezett meg József Attiláról. Elemzésében József Attila élete „egy nagy költői sors” volt. „A baljós események hatására (...) költészetének tündér tükréből kamaszarca mind komorabban nézett vissza az emberre.” Déry úgy látta, József Attila nagy költőként, a tágabb összefüggések után kutatva „Megkereste a szegénységnek rajta kívül fekvő kitapintható okait, megvizsgálta a társadalmat, rátalált osztályára s benne a maga helyére. Nem volt többé egészen egyedül. Elégedetlensége egy egész osztály elégedetlenségéhez súrlódott és tüzet fogott.” A társra találás, a meglett közösség „magasan önmaga fölé dobta”, és „ez időben megírta korunk, de minden bizonnyal a magyar irodalom legszebb proletárverseit”. Déry fontosnak tartotta, hogy tanulmányában megemlítsé, József Attila a valósággal összeütközésbe kerülve fordította tekintetét ismét önmaga felé, az elveszett közösség miatti megroppanását, „e kettős tévedést soha nem heverte ki”. Tragikus volt József Attila „kettős tévedése”. „Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetését azonosította egy osztállyal” és „amikor úgy látta (...), akik között meglegelte a sokáig keresett közösséget” cserbenhagyták. Csalódottsága „Mélyebben vágott, mint az a buta értetlenség, mellyel a mértékadó buta írói körök örvendeztették meg”. „Nagy költő volt, töredékes műve a magyar irodalom legnagyobbjai közé igyekszik” — állapította meg Déry, s emlékező tanulmánya tanúsága szerint alighanem ama kevesek közé tartozott, akik csonkítatlan egységében tekintették át az egész József Attila-i oeuvre-öt, s megfosztani egyik összetevőjétől sem kívánták. A tanulmányból és az emlékszámban megjelent többi írásból kitűnően a *Korunk* nemcsak a korán elhunyt költőmunkatársra emlékezett, s ebben is azonos volt Déry és a lap koncepciója, hanem arra a társadalmilag messzemenően elkötelezett művészre, aki korában ritka harmóniát teremtett egyénit a közösséggel egybefonva. Költészetében azt az összhangot érte el s társadalmiságot, melynek a megvalósításán

a *Korunk* is fáradozott, az absztrakt morális követelményeket most már kézzelfoghatóvá formálva a munkásmozgalom kérdései tükrében, s amely egyik fő rendező elvként húzódik végig Déry akkorra már megírt *Befejezetlen mondatán*.

1933-tól kezdődően Déry egy ideig jobbára csak verseket küld a *Korunknak*. A lap ez évi áprilisi száma közölte az *Új magyar költők* rovatban *A költő beszéde egy kőszenthez* című versét, Veres Péter és Mária Béla költeményeivel együtt. Az „eszméletlen arccal a csillagokat” néző Szent Balázshoz szól a költő, szép ellentét-párt felállítva a „holdsütés” és „a nap ismeretlen korongja” között. Nem hajlandó tovább a rögek közt heverni tehetetlen, mert „már görögnek a lázadás súlyos szavai / ... / egy új kép emelkedik belőlük: / az ember, aki láncait leoldja.” Immár elégtelen a világ passzív feltérképezése, a tett kell, a továbblépés a közösségvállalásig: „A szegénység útján szállok alacsonyan / a szegénység könyörtelen jegeit viselem / s más dalt nem ismerek: mint tűzzel égetni / s ha kell, azon égettetni meg.” A költő nem magányos próféta már, aki az *Ébredjetek fel!* Kokorójaként egyedül járja a világot, mint a szegények „vérző lábú” királya. Elveti a vigaszt és a magányos csil-lagbámulást. A harcos tettet vállalja, először „tűzzel égetni” akar, s csak aztán „ha kell, azon égettetni meg”. A közösség felé vezet az út a versek évtizedeket átívelő sokaságán is. A kapuban álló szent magányosságát nem kívánja többé, hiszen az csak „eszméletlen” lét lehet, melynek révültségéből nem láthatja a „menetelő seregeket”. Válasz ugyanakkor ez a vers a *Salamon tornyának* szkepticizmusára is, mely mintegy bevezette Déryt az avantgarde modernség kioldottságába.

A *Korunk* 1933. szeptemberi száma közölte Déry A csúcsról című versét. Majd negyvenévesen szükségét érezte Déry, hogy végignézzen addigi életén, s ennek az eredménye a vers. Tulajdonképpen jellegzetes számvető költemény, majd mindegyik költő megírja életének adott szakaszában. Értékessé teszi A csúcsról, hogy a magyar költészet ama áramlatának szép darabja, mely az egyéni sorson való töprengés ese-tén soha nem marad meg a partikularitás szintjén, mindig tovább néz s életét mint-egy egybeötvözi egy tágabb közösség, az emberi nem sorsával. Mert távlatok nyíltak az előtt, aki a csúcsokról figyelte az életet, divatok, futó kötöttségek helyett a tör-ténelem szintjén tudta megvalósítani önmagát. A percnél élők elsodró reményte-lenség végleg nem lett úrrá rajta. Az elkötelezett Déry szólalt meg ebben a versben, aki szinte plebejus indulatát kiegészítve már egy rendezett világot kíván, akár áldozatok árán is, a tettel kiérdemelve. A vers indító részében a modern képalkotás minden eszközét felhasználja mondanivalójának mennél érzékletesebb kifejtésére. Ezeket a már meglevő elemeket azonban rendbe sorakoztatja s úgy tárja a költé-szet antik hőse, a vándor elé. A megszólításos verstípust újjáteremtve mintegy, mód-felett alkalmas formát nyer a meditatív alaphang végigvitelére. „Patak mentén”, „völgykatlanok fölött”, „a csendes, sötéthúrú erdőkön”, „tengerpart habmarta vörös sziklái közt”, „bármerre lép érzékeny lábad, vándor, / az idő kihullott ősz hajszálan jársz”. S az indító képsorok bukolikáját értelmezve folytatja: „egy nyári délután, ha merőlegesen süt a nap, / s elérted férfikorod érett óráját, / az illatos nagy hegyet, / felkunkorodva hirtelen a csúcsra emel. / Szétnézel.” Azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem szép, pátosus hangon tovább tágitja versének határait. Láttatja magát, „egyre öregedő mozdulatokkal / rohanva a füstölő sír felé, mely hosszú utad végén, / ott hol a nyomorgók láncokat rázzák / s a felszálló porfelhő a tájat le-zárja, / egy új szabadságharcban eldúlni hív.” Nem a halál vállalása az új és a meglepő ennek a versnek a végén, hiszen a halál felé számtalanszor lépett jó néhány hőse. A versben megjelenő motívumok ragadják meg az olvasót. A „füstölő sír”, a láncokat rázó nyomorgók, „egy új szabadságharcban” vállalt halál, mind a *déjà vu* érzését keltik. Petőfire, 1849 Petőfijére emlékeztetnek ezek a sorok. A forradalmat minden következményével vállaló költővel, úgy tűnik, Dérynek is szembe kellett néznie pályájának e szakaszán, hiszen ekkor már komoly eshetőségként jelentkezett Bécsben, ahol ekkor élt, a szabadságment vívott harc.

Néhány évvel később, a *Korunk* 1937. júniusi számában jelent meg Déry láto-másos nagy verse, az *Őszi szó*. Válságokkal volt ekkor már terhes a világ, sokasod-tak az összezsapások nemcsak államok, hanem osztályok között is. Az első nagy

háborút követően létrejött világregend egyre bizonytalanabbá vált, s nemcsak újabb háborúval fenyegetett, de magában hordta egyúttal a mélyreható társadalmi válságok, változások lehetőségét is. Egyre fenyegetőbben rajzolódott ki az embertelenség megtestesülése, s bár még „csöndes a hajnali táj”, a szárnyas féreg „farkába harapva a föld körül gyűrűzik”. A vers indító képei az emberidegen világot érzékeltető szavakkal, szóösszetételekkel zsúfoltak. Az „őszi eső”, „a sötét növekszik”, „elhagyott lélekben”, „a tér sötét mélyében” kifejezések mintegy aláhúzzák az egyedüllétet, a világbavetettséget. A „magány”, „távozó”, „búcsú” szavak sűrű előfordulása még inkább elmélyíti „az özvegyi ágyban fekszik a nép” értelmét. „Az özvegy kis föld a tér sötét mélyében reszket” — írja Déry, mert nem emberméretű immár az idegen-ség, az otthontalanság, kozmikus mértéket öltött a rettenet. Az elhagyatottság, egyedüllét érzése azonban nem vált át a korábbi, avantgarde modernség jegyében született versek nihilizmusába. A magánnyal szemben megjelenik a biztatás: „A köd mögött lágyan sodródik a szép nap / ... / Ki lenn fekszel a sárban, emeld fel arcodat / te is!”. S a vers végén feloldódik az addig fő motívumként jelen levő, a félt, de ugyanakkor kívánt világmegváltás paradoxonja, „... fegyverrel bontsd fel világot, / villogással, mint a nap s az őszi haláltól ne félj!”

Nem csupán buzdítással zárul a vers, amellel bizton kitapintható a vállalás, a század ellentmondásainak általa történő feloldása is. „A lezúduló angyal”, „a vak éjszaka”, „az elkerülhetetlen rombolás”, a férgek vetése, a menny hét dörgése előre-vetítette apokaliptikus összecsapás vállalása az elkötelezett választás összes következményének végiggondolására és elfogadására mutat. A távlatosság igényével élés oldhatta fel Déry számára a kornak azt az ellentmondását, melyet e nagy versében sűrített. A hétköznapi és a történelmi helyes dialektikájában való számvetés vitte Déryt egy újfajta, forradalmi humanizmus felé, s segített felmérni ellentmondásokkal, nekilendülésekkel és törésekkel tarkított századát. S ebben közel volt egymáshoz Déry és a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk*. A vállalásos, következetesen végigvitt forradalmi szellem vezette Gaált is, mely az ember ügyéért akarta a forradalmat, tűnjön bár az az „elkerülhetetlen romlástól”, „a férgek vetésétől” emberellenesnek egy másfajta morál koordinátarendszerében.

Déry 1928 júniusától küldött szépprózát is a lapnak, és első, *Korunkban* megjelent novellája *Elhaggyák egymást és meghalnak* címen került közlésre. A szürrealista elbeszélés a világ kegyetlenségével, idegenségével szemben egyedüli biztos támaszt jelentő szerelmet dicséri. Ebben az írásában is fellelhetőek a Déry avantgarde prózájára oly jellemző ismertető jegyek: a szaggatott mondat szerkesztés, az erős képiség, a színek-fények sűrű, szinte tobzódó előfordulása. Ezt követően közzétette Déry két rövidebb lélegzetű elbeszélését, a *Kis halálesetet* és a *Valorizációt*. Az előbbi a *Korunk* 1930. szeptemberi, az utóbbi pedig az 1931. július–augusztusi dupla számban jelent meg. A *Kis haláleset* nem minden ok nélkül maradt ki a későbbiek folyamán az összes gyűjteményes kötetből. A halál mellett figyelmen kívül elsikló életről, a lélekről elmélkedik itt az író, s bár jellegzetessé teszi a novellát egyfajta, a kései Déry-művekből ismerős ironikus távolságtartás, mégis a sikerületlen alkotások közé kell sorolni. Nem volt sokkal sikeresebb vállalkozása a következő évben megjelent elbeszélése, a *Valorizáció* sem, mely már helyet kapott a későbbi válogatásokban. Igaz, a hadikölcsön visszafizetésére váró Juli alakjának megrajzolása, a belső és külső történések összefüggésének ábrázolása már az alakok totális megjelenítésére képes író előlegezi. Ez a néhány novella azonban olyan jellegű volt Déry addigi, főként az avantgarde modernség jegyében született elbeszéléseihez, kisregényeihez, verseihez képest, hogy Méliusz József például csak 1933-tól eredezteti Déry és a folyóirat kapcsolatát. Igaz, ő maga is csak 1932-től került a lap főmunkatársaként Gaál Gábor mellé. Oka lehetett az első realista kisprózai vállalkozások viszonylagos sikerületlenségének az is, hogy a bennük foglalt valóságanyag nem volt elegendő az elmélyültebb ábrázoláshoz, s anélkül csak a karcolatszerű, futó impressziókra építő megformálásra futotta.

Néhány esztendővel később azonban Déry és a *Korunk* kapcsolatának talán leg-

fontosabb fejezete valósult meg. 1937-ben és 1938-ban a lap összesen négy részletet közölt Déry nagyszabású regényéből, *A befejezetlen mondatból*.

Déry nagy vállalkozásba fogott 1933 karácsony estéjén a bécsi Café de France-ban. Freskót szándékozott festeni a korabeli magyar társadalom két alapvetően ellentétes osztályáról, a munkásságról és a burzsoáziáról. Tette mindezt úgy, hogy nem sokkal később nyilvánvalóvá vált, hogy a megjelenés minden reménye nélkül kell regényét megírnia, befejeznie. Inkább baloldalisága, ellenzékiisége zárta el előle a kiadók kapuját, mintsem az ismeretlenség, hiszen ez időt, jöllehet ismét hosszú hónapokat töltött külföldön önkéntes emigrációban, művek sorakoztak mögötte, rendszeresen publikált. Riaszthatta a kiadókat az is, hogy Déry neve időről időre megjelent a Magyarországon indexre tett *Korunk* lapjain is. Mikor befejezte a regényt, jobb időre várva, az íróasztal fiókjába tette a kéziratot, a *Szemtől szembe* és a többi, nyomdát nem látott műve mellé.

S ezzel kezdetét vette az egyik legkülönösebb történet, mely műalkotással megeshet. Annak ellenére, hogy nem talált kiadóra, hivatalosan nem lépett be az irodalomba, a haladó szellemi közvélemény előtt ismert volt, s ezáltal mintegy beilleszkedett a harmincas évek magyar irodalmi valóságába. Rendszeresen jelentek meg belőle részletek hol a *Nyugatban*, hol pedig a *Korunkban*. Így, mivel születésének folyamatában is hatalmas műnek ígérkezett, az irodalmi élet számon tarthatta. A műről, elkészülte után, jóllehet a kézirat nem nyomattatott ki, nem kisebb személyiség recenzált a *Nyugatban*, mint *Illyés Gyula*, aki ekkor nemcsak barátja, de művészi útkeresésében társa is volt Déry Tibornak.

A befejezetlen mondatból Egy óra a Csáky-uccai kocsmában, Játékosok, Külvárosi délután, Évi címen közölt a *Korunk* részleteket, a mű nagyon is jellemző részleteit. Valószínű, hogy a *Korunk* szerkesztősége tudott a regény többi részéről, talán olvasta is őket, mivel a négy fejezet a regény egészébe ágyazva találkozik tökéletesen a lap eszméi, gyakorlati követelményeivel. Több okból felelt meg a regény (ha csak részleteiben is látott napvilágot) a *Korunk* gyakorlati politikálásának, ideológiai, művészeti várakozásának. Gaál Gábor egyik, 1937-ben írt cikkében abban bízik, hogy „a helyes létismeret, amit annyszor hiányoltunk bírálatainkban íróinkkal szemben a *Korunk* hasábjain, remélhetően (...) egyedüli műsája lesz a magyar irodalomnak”. A „helyes létismeret”-et illetően *Illyés Gyula* is rámutatott a mű alapvetően fontos erényére. Déry szocialista ihletettséggel ír — állapította meg *Illyés* —, de nem emeli piedesztálra proletársorban élő figuráit. *A befejezetlen mondat* proletárja nem több, mint a burzsoá, csupáncsak azért, mert proletár. Egyszerűen arról van szó, hogy neki, jobban mondva osztályának van igaza, és ezért ennek az osztálynak hősei vannak, hősei lehetnek. A „helyes létismeret” eredményeképpen a regény, következőképpen a lapnak közlésre adott részletek is elkerülték a szemantikus ábrázolásmód, a csak agitatív, röplapszerűen mozgósító „plakátművészet” szűkösségét, melyet a *Korunk* egész tevékenysége is elutasított. Annál is inkább, mivel a folyóirat nagyon közelről követte a nyugat-európai baloldali irodalom fejlődését, útjait, és „pártregény”-ként Aragon *Bázei harangokját*, Malraux *Reményét* említette, tartotta nyilván. A *Korunk* gyakorlata, kimondva és kimondatlanul, elhárította a mozgalomban felbukkanó ösztönösségkultuszt, melyet egyébként Lukács György is elutasított a *Linkskurve vitában* és másutt.

A *Korunkban* közölt *A befejezetlen mondat*-részletek arról árulkodnak, hogy Déry művészete tisztultabb és árnyaltabb világnézetre épült, mint bármely másik, ezt megelőzően keletkezett műve. Nyoma sincs a kezdeti művekre jellemző anarchisztikus indulatoknak, vagy a minden hagyományos értéket ingerülten félresöpítő avantgarde világszemléletnek. Itt már nem található meg a „tisztá világnézet és az eszközpolitika” közötti különbségtevé. Az intellektuális lázadás meghaladása mintegy önmagában hordta a kommunista baloldallal való közösségvállalást.

A regény lényeges elemét jelentette meg Déry *Egy óra a Csáky-uccai kocsmában* címmel. Meglehetősen pontossággal adja vissza ez a néhány oldal az író képzeletében élő társadalmi struktúra képét, mely érdekes kettősséget mutat. A társadalom szerkezete egyszerűségében, de ugyanakkor lényegre mutatásában hasonlatos a gó-

tikus székesegyházak kapuboltozatán levő világábrázolásokhoz. Két, egymással szemben álló tömbre van itt osztva a világ, s amint irtózatossá válik egymásnak esnek, igazából minden más lényegtelen. Ennyiben a regénybeli társadalom felépítése nem esik messze a korabeli mozgalomban elevenen élő társadalomképtől. Déry a társadalmat így, egyfajta elnagyolt teljességben ábrázolja. A finomításokat pedig ezen a két ellentétes tömbön belül végzi. Így vétetik át a prousti technika, s így válnak fontossá tulajdonképpen nem lényeges elemek. A nagyobb összefüggésekre vetítve nyer értelmet egy-egy tengerparti nyári délután leírásának miniatűrakkal vetekedő pontossága, vagy lesz mély jelentések hordozója a Csáky utca környékének topográfiai alaposságú leírása, az eső beesési szögének pontos meghatározásával egyetemben. A részlet azért is lényeges lehetett a *Korunk* koncepciója szempontjából, mivel a lap elmélyülten tanulmányozta és elemzően kísérte figyelemmel a fasiszmus európai térhódítását, s viszonylag hamar jelölte meg a fasiszmust, mint nemcsak Európára, hanem az egész emberiségre is veszélyt jelentő társadalmi deformitást. Márpedig az *Egy óra a Csáky-uccai kocsmában* a fasiszmus látnoki erejű, félelmetes leírása is, egyetemes tanulságokat hordozóvá emelve egy kocsmai összeszólalkozást. A részlet közlése sejtetni enged, példásan találkozott a szerkesztői szándék és az írói gondolat.

Déry *Korunk*-beli közlései sorában utolsó volt az *Évi*, a folyóirat 1938. májusi számában. A néhány oldalas történet egyben *A befejezetlen mondat* lezárása is. A részlet Krausz Évi szerelmét meséli el. Igaz, Lukács György a regény kapcsán Németh Andornak írt levelében éppen azt kifogásolta, hogy a műből hiányzik a munkásmozgalom felfelé mozgásának centruma, az elvont dogmaszerűség nagyon világosan jelentkezik Krausz Évi alakjában. Rajta keresztül olyan magától értetődőek a munkásmozgalom céljai, hogy beszélni sem érdemes róla, így aztán Krausz Évi inkább érdekes jellem lesz a regényben, mint forradalmár. Lukács György még megjegyezte, hogy olyan értelemben tartja forradalmárnak Déry művészetét, hogy barátja a jövőnek ír, azoknak, akik ennek a jövőnek a képviselői.

Úgy tűnik, hogy éppen a Krausz Évivel összefüggésben kifogásolt mozzanatok lehettek érdekesek a *Korunk* számára, nem pedig a leány forradalmisága. Hiszen a munkatársak szociológiai tanulmányokkal, egyszerű híradással, pszichológiai elemzésekkel járultak hozzá a nők sorsának, a férfi–nő kapcsolatnak megváltoztatásához. Ilyen értelemben találhatott érdeklődésre Krausz Évi érdekes jelleme. Az önmagát felszabadító, emancipálódott nő megtestesítőjét láthatták benne, aki függetlenségével, egyenrangú társaként élésével előrevetítette annak a változásnak az egyik „eredményét”, mely megvalósítása a *Korunk* egész ténykedésének középpontjában állt. S jöhet, Lukács György megállapításai mély igazságokat hordanak a regény egészére és Krausz Évi személyiségére vonatkozóan is, a *Korunk*nak azonban a regény e hősnője által megtestesített lehetőség, a lap munkatársai elméleti munkássága eredményeinek-céljainak átpoétizált, mintegy a távlatokban élő ideál kikristályosodása volt talán a fontos.

Halála és az immár végérvényesen lezárt életmű tükrében bizonyossá vált, hogy Déry Tibor nemcsak napjaink, elmúlt évtizedeink, de az egész magyar irodalomnak is európai szellemiségű alkotója volt. Pályája ennek vetületében jelent pótolhatatlant és egyszerűt. Életműve egyszerre alakult az európai progresszióval, szellemi áramlatokkal, visszhangra lelő eszmékkel. Egy ütemben lélegzett az európai társadalmi fejlődés irányát mozgásával. S bár a *Korunkkal* fenntartott kapcsolata az életmű szempontjából túl nem értékelhető, sokat ér, mert ennek az egyidejűségnek az egyik tanúsága.